

תיקון חצות

במסכת ברכת (ג.ד.) מובאת מחלקות כמה משמרות יש בלילה:

שיטת ר' אליעזר שלוש משמרות בלילה, דתניא ר' אליעזר אומר שלוש משמרות הוי לילה, ועל כל משמר ומשמר יושב הקב"ה ושואג כארי שנאמר "ה' ממרום ישאג וממעון קדשו יתן קולו, שאוג ישאג על נוהו" (ירמיהו כה), רש"י מפרש (ד"ה ישאג) ישאג, שאוג, ישאג, הרי ג' פעמים. ורבי אליעזר נותן שלוש סימנים, סימן לסוף משמרת ראשונה ותחילת משמרת אחרונה ואמצע של משמרת שניה, ואי בעית אימא סימן לכל סוף משמרת. וכך גם סובר רב יצחק בר שמואל משמיה דרב וכן ר' נתן (בדף ג:). רש"י מפרש את ענין המשמרות בעבודת המלאכים בלילה שהשיר שלהם נחלק לשלוש חלקים¹ (לכת ראשונה ושניה ושלישית).

שיטת רבי ארבע משמרות בלילה, וכך גם סובר רבי יהושע בן לוי דכתיב "חצות לילה אקום להודות לך על משפטי צדקך" (תהלים קיט) ופסוק אחר (שם) "קדמו עיני אשמורות", מכיוון שדוד עומד בחצות והוא מקדים 2 אשמורות לכן יש 4 משמרות בלילה.

הם גם חולקים מתי שעת הרצון בלילה לפני הקב"ה:

רבי אליעזר אומר על כל משמר ומשמר יושב הקב"ה ושואג כארי. ואומר אוי לבנים שבעונותיהם החרבתי את ביתי ושרפתי את היכלי והגליתים לבין אומות העולם. והראיה שהגמרא מביאה מהספור של רבי יוסי שנכנס לחורבה² ושמע בת קול שאומרת אוי לבנים וכו'. ואליהו אמר לו שהבת קול אומרת כך בכל יום ויום שלש פעמים. הכוונה של הגמרא שהבת קול אומרת את זה שלש פעמים בלילה בכל משמרת.

רב זריקא א"ר אמי א"ר יהושע בן לוי מסביר את שיטת רבי שבחצות לילה מתחילה עת רצון כמו שכתוב "חצות לילה אקום להודות לך" וכתוב "קדמו עיני אשמורות". ולכן הגמרא שואלת מהיכן דוד ידע מתי חצות לילה? שהרי משה לא ידע ולכן אמר לפרעה "כחצות לילה אני יוצא בתוך מצרים ומת

¹ רבי יאשיהו פינטו (מחבר את פירוש הרי"ף על עין יעקב) מפרש שהמשמרות הללו הם הזמנים שמלאכי השרת משוררים ומודים ומשבחים לקב"ה, והכוונה שהלילה הוא זמן המזיקין ומידת הדין גוברת בעולם, ולפי שבתחילת הלילה הוא תוקף וחוזק הדין המלאכים ההמה ממתיקין תוקף הדין ההוא וזו היא כת הראשונה. והכת השניה היא לחלוקה אחרת של הלילה שאין כח הדין כל כך חזק ואמיץ, והכת הזאת ממתקת כח הדין ההווה בזמן ההוא, והחלוקה הג' סמוך לבוקר מתמעט כח הדין והכת הג' ממתיקין כח הדין המועט ההוא. ובזמן שהיה ביהמ"ק קיים והאברים והפדרים שהיו נאכלים על גג המזבח כל הלילה היו ממתיקים את כוחות הדין, לפי שהם האברים והפדרים שנשארו מהקורבנות הקרבים ביום. ולכן כאשר בית המקדש נחרב ובוטלו הקורבנות אע"פ שמלאכי השרת ממתיקין את הדין, הקב"ה יושב ושואג אוי שהחרבתי את ביתי וכו' כי בבית המקדש היו ישראל ממתיקין את כוחות הדין ואני חפץ באותו תיקון יותר ממה שעושים מלאכי השרת.

² עין יעקב (הכותב) אומר שליבי אומר שיש במאמר זה נגלה ונסתר, הנסתר שבראות רבי יוסי שכבר עברו ימים רבים אחרי החורבן ועדיין משיח לא בא, נתן ליבו ומחשבתו להתפלל על הענין, כאשר עשה דניאל שאמר "למלאות לחרבות ירושלים וכו' אתנה את פני לבקש תפילה" (האמת שדורו של רבי יוסי היה אחר דורו של רבי עקיבא שנצטער על איחור ביאת המשיח, וטעה בימי מספר וחשב שבן כוזיבא היה משיח), שפעם אחת נכנס להתפלל לחורבה לדרוש את ה' על חרבות ירושלים, ומרוב דבקות נפשו בזאת המחשבה באה אליו ההשגה כדמות נבואה קטנה ע"י אליהו הקיים בגוף ונפש, וא"ל מפני מה נכנסת לחורבה, כלומר מפני מה אתה מצטער בזאת המחשבה, ח"ו כי אולי אפשר שתהיה כקורא תגר כנגד מידותיו יתברך (לשון "מפני מה" מורה על לשון תימה, ולא אמר למה נכנסת), והוא השיבו שאין כוונת מחשבותיי זאת, אלא רק להתפלל לפניו יתברך שימרה ויחיישה בנין חרבות ירושלים, ואליהו השיב לו מפני מה לא התפללת בדרך (רמז שעדיין לא הגיע העת היא ודי לו להתפלל על קיום והעמדת ישראל בכל ימי אורך הגלות הדומה לדרך ואל יחשוב שהוא קרוב לעיר ומהרה יגיע למחוז חפצו למשיח), ולכן השיבו שהוא ירא מעוברי דרכים (ריבוי המעיקים המתחדשים תמיד בהיותנו גולים בין עכו"ם), ואליהו השיבו היה לך להתפלל תפילה קצרה (על צרות של הגלות ולא על אורך הגלות) וכו'. הבת קול רומזת שרע בעיני ה' גלות ישראל וחורבן ביתו, כי טבע שלמותו יתעלה יחייב שעם ה' יהיו שלימים וטבע ישורו יתעלה יחייב שיהיו נענשים על חטאתם ולזה נחרב הבית וגלו מארצם.

כל בכור" (שמות יא, ד-ה). והגמרא עונה שכינור היה תלוי למעלה ממיטתו של דוד, וכיון שהגיע חצות לילה, בא רוח צפונית ונושבת בו ומנגן מאליו, מיד היה עומד וכו'.

הרא"ש הביא רק את הדעה של ר"א וכתב שראוי לכל ירא שמים שיהא מצר ודואג **באותה** שעה ולשפוך תחנונים על חורבן בית המקדש כמו שנאמר "קומי רוני בלילה לראש אשמורות" (איכה ב, יט) (הפרישה מסביר שהפסוק באיכה נאמר על חורבן הבית, ולכן הפסוק אומר שהתפילה בזמן הזה על חורבן הבית קרובה להתקבל). הרא"ש לא כתב באיזה שעה להתפלל, אבל מהפסוק שהיא ניתן ללמוד שהכוונה בתחילה או הסיום של כל אשמורה. וכך גם מפרש קיצור פסקי הרא"ש (בנו רבינו הטור) ראוי לכל ירא שמים שיהא מיצר ודואג בסוף כל אשמורה. וכ"כ במפורש בטור (בסי' א) טוב למי שמקדים שיכוון לשעות שמשתנות המשמרות שהן בשליש הלילה ולסוף ב' שלישי הלילה ולסוף הלילה שבאלו הזמנים הקב"ה נזכר לחורבן הבית ופיזור ישראל בין העו"ג והתפילה שיתפלל אדם באותה שעה על החורבן והפיזור רצויה וקרובה להתקבל, ופיל תחינה לפני המקום וכו'. וכ"כ השו"ע³ (סי' א ס' ד) וז"ל המשכים להתחנן לפני בוראו יכוון לשעות שמשתנות המשמרות שהן בשליש הלילה ולסוף שני שלישי הלילה ולסוף הלילה שהתפילה שיתפלל באותן השעות על החורבן ועל הגלות היא רצויה.

המ"ג (בס"ק ד) כתב שהמקובלים האריכו בענין תפילת חצות וכו' בחצות ראוי לבקש רחמים על כנסת ישראל ועל בניה כו'. לכאורה נראה שם פסקו את שיטת רבי שבחצות מתחילה עת רצון ולא את שיטת ר"א. מחצית השקל מסביר שהמקובלים והזוהר מסתדרים גם עם שיטת ר"א שסובר שבליילה יש שלוש משמרות, שהרי ר"א מביא סימן לכל משמרת, שמשמרת ראשונה חומר נוער, שניה כלבים צועקים, שלישית תינוק יונק משדי אימו ואשה מספרת עם בעלה, והגמרא מקשה אם הסימנים הם תחילת המשמרות הרי למשמרת הראשונה לא צריך סימן, אורתא היא. ואם הסימנים לסיום המשמרת, הרי למשמרת השלישית לא צריך סימן ימא היא. ומשיבים שהסימנים הם לסוף משמרת ראשונה ותחילת משמרת שלישית ואמצע משמרת שניה. ואי נמי סימנים לסוף כל משמרת והנפקא מינה למי שהוא ישן בבית אפל לידע מתי לקום ולקרי ק"ש. ועדיין קשה למה צריך סימן לאמצע המשמרת השניה? ולכן מחצית השקל מסיק שסימן זה הוא נפקא מינה לעת רצון להתפלל על החורבן דהיינו חצות לילה כדעת הזוהר. למרות שהרשב"א בחידושו כתב שנפקא מינה לענין זמן אכילת קודשים דזמן אכילתם הוא עד חצות כמו שכתוב במשנה הראשונה בברכות. הרשב"א כתב את זה מכיון שבזמנו לא נגלה להם ספר הזוהר⁴, אבל עתה שנגלה הזוהר ומבואר בו דחצות לילה הוא עת רצון להתפלל על חורבן הבית, עדיף להשוות את הגמרא דיין עם הזוהר ולפרש את דברי ר"א את סימן באמצע של המשמרת האמצעית לענין תפילת חצות.

נראה לי להביא ראיה לדברי מחצית השקל, הגמרא (בדף ג:) מקשה על רב נתן ור"א כיצד הם יסבירו את הפסוקים "חצות לילה אקום להודות לך על משפטי צדקתך", ומהפסוק "קדמו עיני אשמורות", שמשמע מהפסוקים שאחרי חצות יש עוד שתי משמרות (דהיינו ארבע משמרות בלילה). הגמרא מתרצת שר"א ורב נתן סוברים כמו רבי יהושע בן לוי שאומר עד שלוש שעות (ניתן לקרוא ק"ש) שכן דרך המלכים לעמוד בשלוש שעות. ולכן מחצית השקל עדיף שש שעות עד הבוקר ועוד שתי שעות, סה"כ שמונה שעות שהם שתי משמרות. מובן מהגמרא שר"א ורבי חולקים כמה משמרות יש בלילה אבל לדעת כולם העת רצון מתחילה בחצות הלילה ועד הבוקר בלי קשר למספר המשמרות.

וכך גם ניתן ללמוד מהירושלמי, רבי אומר ארבע אשמורות ביום וארבע אשמורות בלילה וכו', רב נתן אומר שלוש "ראש האשמורה התיכונה" (משמע שיש אחת לפני ואחת אחריה, דהיינו שלוש). ר' זריקן ור' אמי בשם רבי שמעון בן לקיש טעמא דרבי "חצות לילה אקום להודות לך" וכתב "קדמו עיני אשמורות". הגמרא שואלת איך מסביר רב נתן את הפסוק "חצות לילה אקום להודות?" פעמים שדוד קם בסוף האשמורה הראשונה ופעמים שקם בחצות, כאשר דוד היה סועד סעודת מלכים שאוכלים

³ השו"ע נקט לשום "המשכים" ולא "ישכים", לכן בסעיף ב' כתב שראוי לכל ירא שמים שיהא מיצר ודואג על חורבן בית המקדש.

⁴ הרמב"ם (הלכות דעות פ"ד ה"ד) כתב יהיו (שעות השינה) סוף הלילה כדי שתהיה מתחילת שנתו עד שתעלה השמש ח' שעות. לכאורה מדוע הרמב"ם לא חש לכתוב את ענין הקימה בחצות והאם הרמב"ם ראה את ספר הזוהר, יעויין בילקוט יוסף בסי' א.

רבים עמו ושוהה הרבה בסעודה קודם שישן, לפיכך לא היה יכול לקום לפני חצות, אבל כשהוא סועד עם אשתו ובניו בלבד, היה ישן מיד וקם לסוף האשמורה הראשונה ונשאר עד שתי אשמורות (פירוש בעל ספר חרדים). מכאן משמע שאף לדעת רבי נתן יש עת רצון בחצות ואילך, ולא רק בזמן של סוף האשמורה הראשונה וסוף האשמורה השניה וסוף האשמורה השלישית. והירושלמי לא הביא את הסיפור של רבי יוסי ואלוהיו הנביא בחורבה שממנה משמע שצריך להתפלל על חורבן ביהמ"ק בסוף של כל אשמורה ואשמורה (כמו שלמדנו בבלי).

וכ"כ ביבמות (עב). ת"ר כל אותם ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר לא היה יום שלא נשבה בו רוח צפונית בחצי הלילה שנאמר "ויהי בחצי הלילה וה' הכה כל בכור", מאי תלמודא הא קמ"ל דעת רצון מילתא היא. ורש"י שם מפרש שמכיון שחצות הלילה הוא עת רצון, לכן מכת בכורות היתה בחצות הלילה (עת רצון לישראל), ולכן בכל חצות לילה רוח צפונית נושבת, וזה היה סימן לדוד שכינור היה תלוי מעל מיטתו לכיוון צפון, כיון שהגיע חצות לילה רוח צפונית מנשבת בו ומנגן מאליו והוא ניעור. ולכן בני ישראל היו ארבעים שנה במדבר מזופים, לא נשבה להם רוח צפונית ביום, אבל בלילה בחצות נשבה להם רוח צפונית מכיוון שהוא עת רצון. מחצית השקל מקשה שמהגמרא משמע שחצות הוא עת רצון אבל לא משמע שחצות לילה הוא עת רצון לתפילה וביותר על החורבן ביהמ"ק.

כתב הבן איש חי (שנה א' פרשת וישלח) שאמרו חז"ל הבא להרגך השכם להורגו, וכתבו חכמי מוסר דקאי על יצר הרע שצריך אדם לקום באשמורת להרגו בעסק התורה, שבחצות הנקרא לילה מעולה יותר מעסק התורה בחצות הראשון של הלילה הנקרא ליל וכו'. ומפורש בדברי האר"י ז"ל בשער הכוונות שצריך האדם להיות ניעור בחצות לילה ויקרא תיקון חצות ויעסוק בתורה וכו'. וזה סדר אמירת תיקון חצות ע"פ דברי רבינו האר"י ז"ל, תשב בתחילת תיקון רחל אצל הפתח סמוך למזוזה, וטוב שהפתח של החדר יהיה פתוח (דלת פתוחה אם אין קרירות), תפרוש מטפחת או בגד אחר קל על הקרקע, ותסיר מנעליך ותשב שם יחף, תכסה ראשך בגלימא או בגד אחר ותיקח אפר מקלה ותשים במקום הנחת תפילין של ראש, ותכוף ראשך ותחבק פניך בקרקע ממש ותכוון בזה להצטער על שריפת התורה שנעשית אפר, גם תכוון להצטער שבעונותינו הרבים נחרב בהמ"ק ונמסרו סודות התורה ורזיה לחיצונים. ואז תתחיל לומר "על נהרות בבל" תכוון על חורבן בית המקדש וכו'. הבן איש חי כתב שישנם ימים שבהם לא אומרים את תיקון רחל ויש ימים שלא אומרים את תיקון רחל ולא כלל.

שו"ת רב פעלים (ח"א או"ח סי' א) נשאל אודות אדם שטרוד בעניינים אחרים, ואינו קורא את התיקון כהלכתו בבכיה וצער וכוונה כאשר יסד רבינו האר"י ז"ל, אלא מוציא הדברים מפיו וליבו בל עימו, ובעת שמתחיל בו עד סיומו לא יעלה אפילו חמשה דקים, אם יש נפקא מינה בקריאתו, ויותר טוב שלא יקרא? והשיב שאפילו אם ליבו יהיה טרוד הרבה, אל יבטל אמירת תיקון חצות. אך ודאי שצריך להשתדל ולהתאמץ בשלימות הכוונה ונקיות זכות המחשבה יעו"ש.

רבינו יונה בריש ספר היראה כתב, יישאר בדעתו אדם ח"ו היתה נופלת דליקה בחצרו בחצות לילה או סמוך לו, כמה היה מזדרז לקום ממיטתו (הובא גם בכף החיים פלאג'י). והרב ראשית חכמה (דף קפב) כתב דיישער בדעתו דאילו היו אומרים לו שבקומו ממיטתו היה מוצא מטמון זהב וכסף, היה קם בזריזות, כ"ש לעסוק בתורה שהם הנחמדים מזהב ופז רב.

ילקוט יוסף כתב שזמן חצות לענין תיקון חצות, יש לחשב באופן כה, שיחשוב תחילת השעות שבין הנ"ץ לשקיעה, והחצי הוא זמן חצות היום, ויוסיף שתיים עשרה שעות על חצות היום, אז הוא חצות לילה בדיוק (ס' מח). עדיף יותר לומר תיקון חצות, אף שיתכן שע"י שיתעכב ויישאר ער עד חצות לילה לא יוכל להשכים לתפילת ותיקין. וכ"ש שבחודש אלול יש להעדיף תיקון חצות על אמירת הסליחות, כאשר אין לו אפשרות לומר את שניהם (ס' מט).